

TARTU ÜLIKOOL

Varieerumine keeles – kas märk muutumisest või hoopis püsimisest?

Liina Lindström

Tartu Ülikool

ERÜ aastakoosolek, 18.04.2024

Ettekande plaan

- Varieerumisest ja selle uurimisest üldiselt
- Varieerumine: kas märk muutumisest või püsiv nähtus?
 1. *ärgem-ärme*
 2. Tingiv kõneviis kõrvallausetes

Varieerumine

Keeleteaduses viitab *varieerumine* keelelise vormi heterogeensusele

Klassikaline definitsioon:

“alternate ways of saying ‘the same’ thing” (Labov 1972: 188)

Katustermin mitmetele lähenemistele, nt

- erinevused ühe inimese keelekasutuses erinevates situatsioonides,
- erinevused paljude inimeste keelekasutuses,
- erinevused keelekogukondade vahel (murded, sotsiaalsed rühmad),
- erinevused registrites jne. (Hinrichs 2016)

Varieerumise uurimine

Varieerumine laiemalt:

- keelendite valik teatud suhtlusolukorras, registris, murdes
- Iseloomustatakse sageli keelendite kimpude kaudu – nt registrite (allkeelte) uurimustes või kobardialektoloogias
- Mitmemõõtmeline analüüs (*Multi-dimensional analysis*, D.Biber)

Varieerumine kitsamalt:

- funktsionaalselt/semantiliselt samasse kategooriasse kuuluvate keelendite eri variantide esinemine samas kontekstis
- *Tarvis ~ vaja; autosi ~ autosid, paistab olema ~ olevat*
- **Kvantitatiivne ühe keelejoone varieerumise analüüs**

Variatiivsuslingvistika (*Variationist Linguistics*)

- Kasvanud välja sotsiolingvistikast (William Labovi tööd 1960-1970ndatel)
- Algas häälduse ja sotsiolingvistilise tausta seoste uurimises
- *Language variation and change* (LVC) – näeb keele varieerumist ennekõike **keelemuutuse vaheetapina**
- Keelelise muutuja vormi valiku selgitamine keelesiseste ja –väliste tegurite mõjul
- kvantitatiivne lähenemine: mõõdetakse tegurite mõju vormi valikule (tõenäosusi)

Variatiivsuslingvistika, varieerumise uurimine

- Meetod on hiljem kasutusele võetud ka muudes lingvistika harudes, nt
 - *Variationist corpus linguistics*
 - *Variationist cognitive linguistics*
- Eelkõige korpuste areng on meetodi rakendusvõimalusi tohutult avardanud
- Korpuspõhine variatiivsuslingvistika (*Corpus-based Variationist Linguistics, CVL*), Benedikt Szmrecsanyi (2017)
- Vt eesti keeles ka Pilvik, Plado, Lindström 2021.

LVC ja CVL võrdlus

Language Variation and Change	Corpus-based Variationist Linguistics
Võtab arvesse sotsiolingvistilisi faktoreid (vanus, sugu, haridus, sotsiaalne klass jne)	Sotsiolingvistilised faktorid raskesti kättesaadavad
Tähelepanu hääldusel	Tähelepanu leksikal ja grammatikal
Muutuse uurimisel enamasti näiva aja meetod (<i>apparent time</i>) – võrreldakse eri generatsioonide keelekasutust samal ajal	Muutuse uurimisel reaalaja meetod (<i>real time</i>) - andmed erinevatest ajaperioodidest
Välitööd, andmete kogumine ja analüüs tähtsal kohal	Andmed enamasti olemasolevatest korpustest
Logistiline regressioonanalüüs on peamine stat. analüüsimeetod (Varbrul)	Mitmekesisemad stat. analüüsi meetodid
Peamiselt teatud piirkonna kõnekeeke uurimine	mitmekesisemate registrite uurimine
Tähelepanu mittefunktsionaalsel varieerumisel	Tähelepanu kõigil varieerumise aspektidel, sh (lähi)sünonüümia selgitamisel

Tõenäosuslik grammatika

Tõenäosuslik grammatika (*probabilistic grammar*) vaatleb, kuidas erinevad sotsiaalsed, kognitiivsed ja funktsionaalsed tegurid mõjutavad üheskoos mingi grammatilise nähtuse varieerumist sama keele erinevates variantides.

Põhineb kasutuspõhisel lingvistikal

- varieerumine ja selle seaduspärad omandatakse koos keelega
- grammatikateadmised sisaldavad tõenäosuslikku komponenti ning keele kõnelejal on väga hea ennustusvõime
- tõenäosusteadmised pärinevad keelekogemusest, mis elu jooksul täieneb
- Grammatika varieerumine on **suhteliselt stabiilne** sama keele eri allkeeltes (samade tegurite mõju)

(Grafmiller jt 2018)

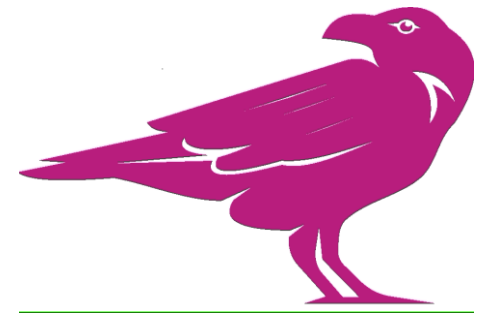
Variatiivsuse tüpoloogia

Torres Cacoullos ja Travis 2019:

Methodologically, similarities and differences across languages are identified through comparisons of intra-linguistic variability. The locus of such comparisons is not only the set of probabilistic constraints on the variation but also the delimitation of the variable context within which the probabilistic constraints are operative.

- Sarnased nähtused varieeruvad paljudes keeltes, nt 1SG verbi ja pronoomeni koosesinemine: *ma lähen ~ lähen*
- Mõjutavad keeltes sarnased tegurid, aga siiski veidi erinevalt

Kas varieerumine on seotud
pigem keele muutumisega või on
püsiv?

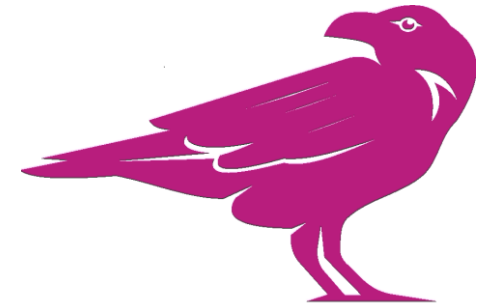

VarEs

Projekt „Eesti keele morfosüntaktiline varieerumine“, 2024-2027, EKKD

- 3 peamist eesmärki:

- 1) Kirjeldada eesti keele morfosüntaktilisi varieerumismustreid, nende keeleajaloolist, murdelist ja keelekorralduslikku tausta ning kõnelejate keelelisi valikuid suunavaid lingvistilisi, sotsiaalseid ja kognitiivseid tegureid.
- 2) Uurida suhtumist varieeruvate keelenähtuste kasutusse eesti keelt emakeelena kõnelejate hulgas.
- 3) Uurida, kuidas mõjutab varieerumine kõne produtseerimist ja kirjalike tekstide protsessimist.

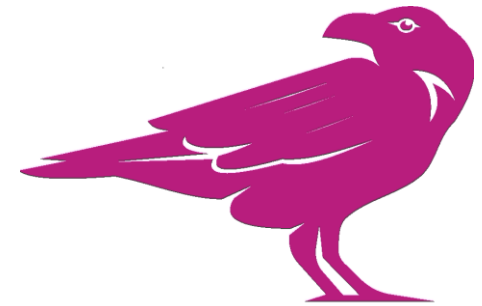

VarEs

Liina Lindström
Maarja-Liisa Pilvik
Mari Aigro
Helen Plado
Triin Todesk

Doktorandid:
Kristel Algvere
Annika Kängsepp
Lydia Risberg
Carl Eric Simmul

MA ja BA üliõpilased:
Triin Aasa
Sofia Kriuchkova
Maria Merilo
Eva Saks
Georg Timoštšenko
Len Toots

🇪🇺 Ärgem kunagi unusta, et vabadus ei ole tasuta ning mälestagem neid, kes on maksnud selle eest oma eluga! 🇪🇺❤️🇪🇺
Sinist taevast - tärkamiseks, Musta mulda - kasvamiseks, Valget rahu - olemiseks!

Varieerumine kui märk keelemuutusest: *ärgem muutugem ~ ärme muutu(me)?*

Lindström, Liina. 2023. Keeldkõne mitmuse 1. isiku vormide varieerumine ja tüpoloogiline keelemuutus: kas probleem keelekorralduse jaoks? Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. 14(1).

ärgem muutugem ~ ärme muutu(me)?

I etapp. Muutus on alguse saanud tõenäoliselt hortatiivist:

(1) ***Rääkigem*** asjadest õigete nimedega! → ***Räägime*** asjadest õigete nimedega!
(Erelt ja Metslang 2007)

II etapp. Indikatiivivormi laienemine keeldlausesse, markeerides sarnaselt varasema imperatiivivormiga isikulõppe mõlemal sõnal:

(2) ***Ärgem*** sellest rohkem ***rääkigem*** → ***Ärme*** sellest rohkem ***räägime***!

III etapp. Standardeituse (*ei räägi*) ja 2. isikule suunatud keeldkõne (*ära räägi*) analoogial üldistub lõputa põhiverbi vorm:

(3) ***Ärme*** sellest rohkem ***räägi***!

ärgem muutugem ~ ärme muutu(me)?

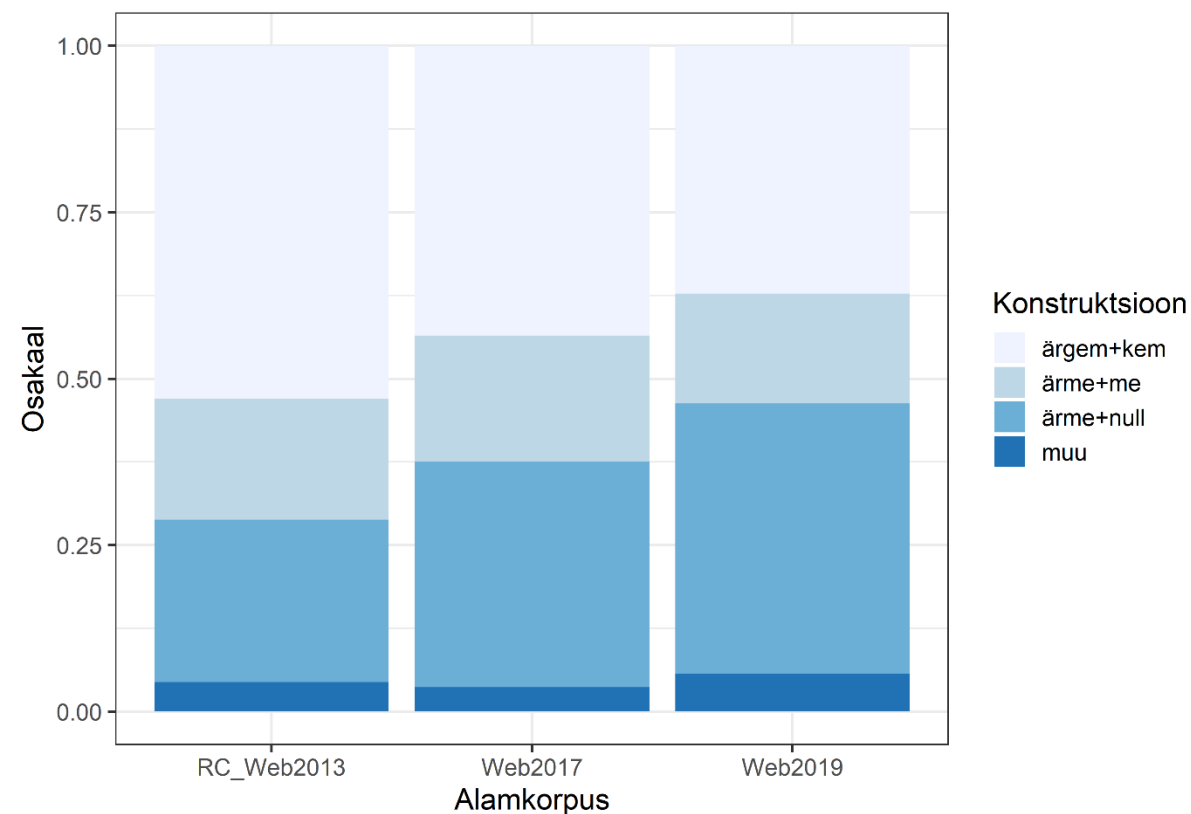
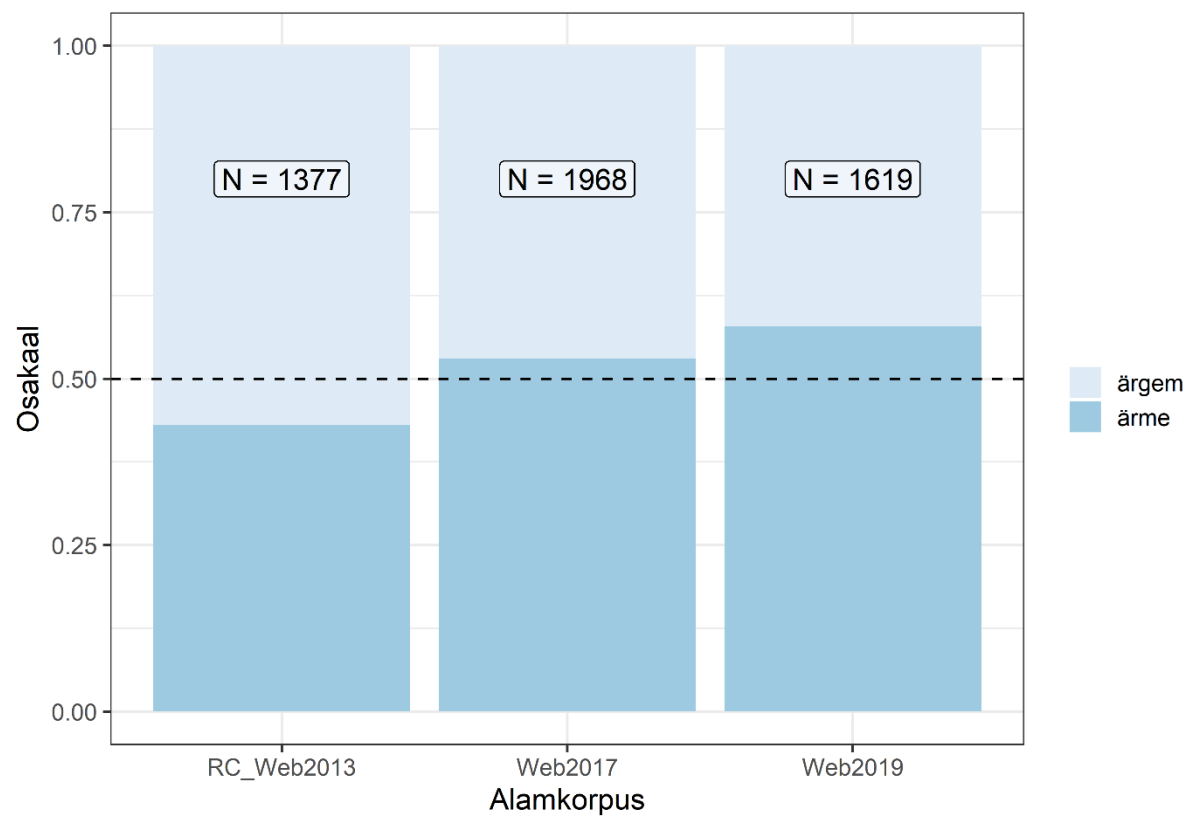
3 põhikonstruktsiooni: *ärgem + gem/kem*, *ärme + -me*, *ärme + 0*

Eesti keele ühendkorpus 2019

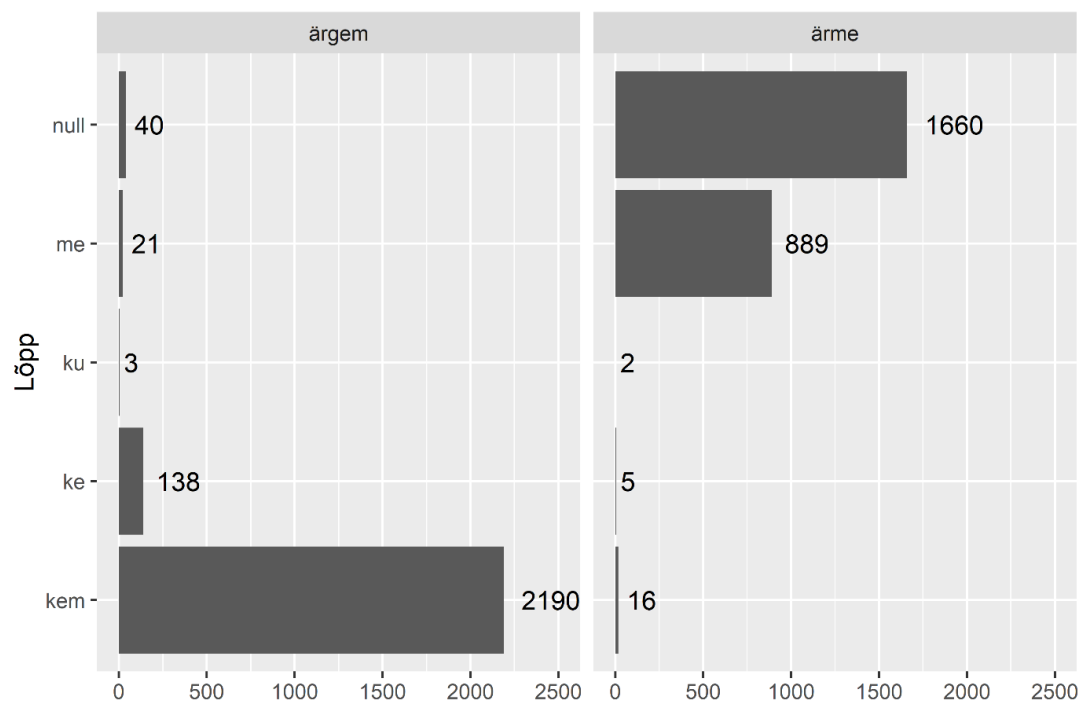
ärme ~ ärgem, juhuvalim, lõplikus andmestikus 4964 lauset

Tunnus	Variandid	Näide
Eitussõna	<i>ärgem, ärme</i>	
Põhiverbi lemma	582 erinevat lemmat	<i>tegema, rääkima, olema</i> jne
Põhiverbi vorm	<i>-gem/kem, -ge/ke, -gu/ku, -me</i> , null (lõputa)	<i>tehkem, tehke, tehku, teeme, tee</i>
Eitussõna ja põhiverbi kaugus üksteisest	0–11 sõna	0: <i>ärme tee</i> 1: <i>ärme seda tee</i>
gi/ki-liite olemasolu põhiverbil	<i>gi</i> – liide on null – liidet ei ole	<i>ärme räägigi</i> <i>ärme räägi</i>
Alamkorpus	2013, 2017, 2019	

ärgem muutugem ~ ärme muutu(me)?

ärgem muutugem ~ ärme muutu(me)?

- Ärme puhul lõputa ja me-lõpulise varieerumine
- Keelekorraldus on eelistanud me-lõpulist

- Ärgem puhul rohkem varieerumist:

(4) Aga **ärgem unustagem**, et kõiges saab olla veelgi enam maksimalist.

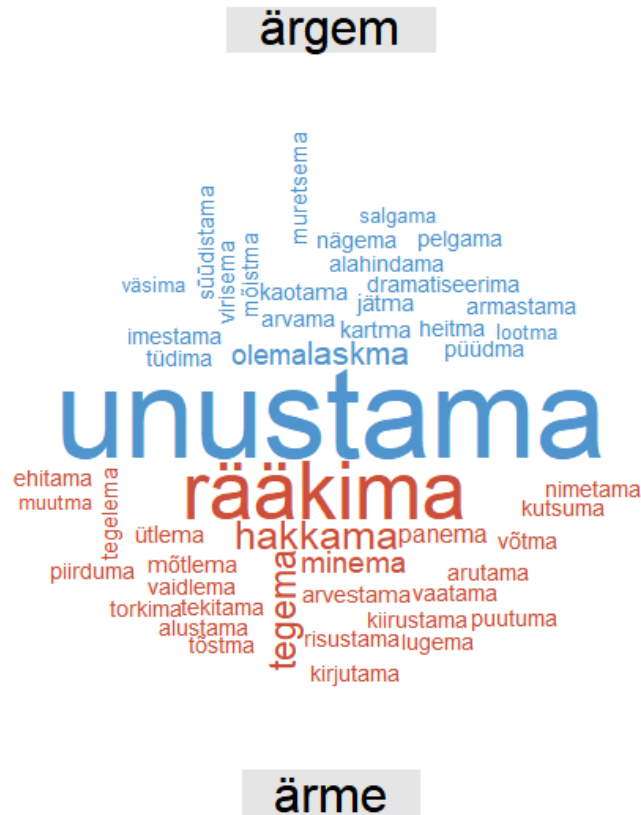
(5) Kallis eesti rahvas - saan liigagi hästi aru, et muretsete praegu, kuid **ärgem muretsege** liiga.

(6) Hea küll, **ärgem kasutame** sõna süsteem.

(7) „Teoreetiliselt on see kõik muidugi huvitav, aga **ärgem** siiski teatud piire **ületa**,“ peab Turovski õigeks.

- Lõppude kombineerumine näitab segadust funktsiooniga? Konstruktsiooni vähest esinemissagedust?

ärgem muutugem ~ ärme muutu(me)?

- Ärgem-konstruktsioon seostub mitteagentiivsete või staatiliste verbidega: *unustama, olema, laskma, jätma*
- Ärme agentiivsetega: *rääkima, tegema, hakkama, minema* jne

ärgem muutugem ~ ärme muutu(me)?

Konstruksioonide spetsialiseerumine: *ärgem-konstruksioon* väljendab sagedamini retoorilist üleskutset:

(8) *Aga **ärgem rutakem** sündmustest ette, pole veel kinnitust et selline lahendus ei tööta,*

(9) *Mis puudutab erakondi, siis on tõsi, et neid on palju, kuid **ärgem unustagem**, et kui räägitakse 30st erakonnast, siis tegelikke tegijaid on nende seas 5-6 /.../*

ärme-konstruksioon väljendab kõnelejat kaasavat üleskutset

(10) *Aga noh, **ärme** vaidlema **hakka**, tuleb siis kui tuleb.*

(11) *Parem **ärme** sellest eriti **mõtlegi**.*

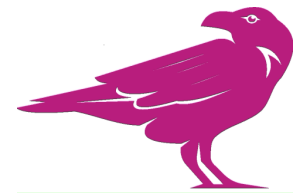
(12) *Teeme asja rõõmuga ja **ärme mõtle** üle.*

ärgem muutugem ~ ärme muutu(me)?

Keelemuutus, mille käigus on kujunenud välja 3 põhikonstruktsiooni, mis varieeruvad.

- *ärgem + gem/kem* spetsialiseerunud retoorilise üleskutse funktsiooni, pigem ei kaasa kõnelejat
- Tajutakse 2. isikule suunatud keeluna → segavormid (*ärgem unustage*)
- Uuemad *ärme + me* ja *ärme + O* väljendavad sagedamini kõnelejat kaasavat üleskutset
- *Ärme + O* üldistumas standardeituse ja 2sg keelu analoogial
- *Ärme + me* kasutus väheneb, kuigi olnud keelekorralduse poolt soositud variant

Keelemuutus on kaasa toonud funktsionaalse spetsialiseerumise
VarEs vaatab, mis toimub raadiosaadetes ja taskuhäälingutes

Konditsionaal komplementlausetes

Holvoet, Axel, Liina Lindström, Anna Daugavet & Asta Laugalienė. 2022. Irrealis in Baltic and Baltic Fennic. *Baltic Linguistics* 12(12). 349–411.

Kõrvallauseete verbivorm

Mõningates kõrvallauseetes on finiidverb konditsionaalis, nt

- otstarbelauses:

*Ma hoidsin vaierist kinni, et paat vastu rahnu **ei paiskuks**.*

Konditsionaal väljendab irreaalsust, taotletavat hüpoteetilist tagajärge

- tingimuslauses (kõrge hüpoteetilisuse aste):

*Kui **hakkaksime** varem minema, **jõuaksime** varem kohale.*

Vt Plado 2013, Erelt 2017

Konditsionaal komplementlausetes

Komplementlausetes konditsionaali ja indikatiivi varieerumine irreaalsust väljendatavates kontekstis (Holvoet 2020)

Tahtmist, soovi väljendavad verbid pealauses, nt *tahtma, soovima*:

*Ma **tahan**, et ta läheks / läheb* tööle.

Hinnanguverbid, nt *on imelik, on kurb*:

***Oleks kurb**, kui minu tulemus pikaks ajaks püsima jääks / jääb.*

Episteemilised vebid, nt *uskuma, arvama*:

*.. kuid ma **ei usu**, et aktsiisitõus seda eriti mõjutaks / mõjutab.*

Kartust väljendavad verbid, nt *kartma, muretsema*:

*Te **ei pea muretsema**, et teie mobiiliseade kannataks / kannatab ülelaadimise all.*

Konditsionaal komplementlausetes: andmed

Põhiverb	Predikaat	Arv	Komplementiseerija
Episteemilised (<i>epistemic</i>)	uskuma	253	et
	arvama	236	et
Hinnanguverbid (<i>evaluative</i>)	imelik (olema)	180	et (156) kui (24)
	kurb (olema)	173	et (123), kui (50)
Kartmisverbid (<i>fear</i>)	kartma	191	et
	muretsema	161	et (107), kui (14), kas (30), et + kas ~ ega (10)
Tahtmisverbid (<i>volitional</i>)	tahtma	245	et
	soovima	257	et
Kokku		1696	

Allikas:

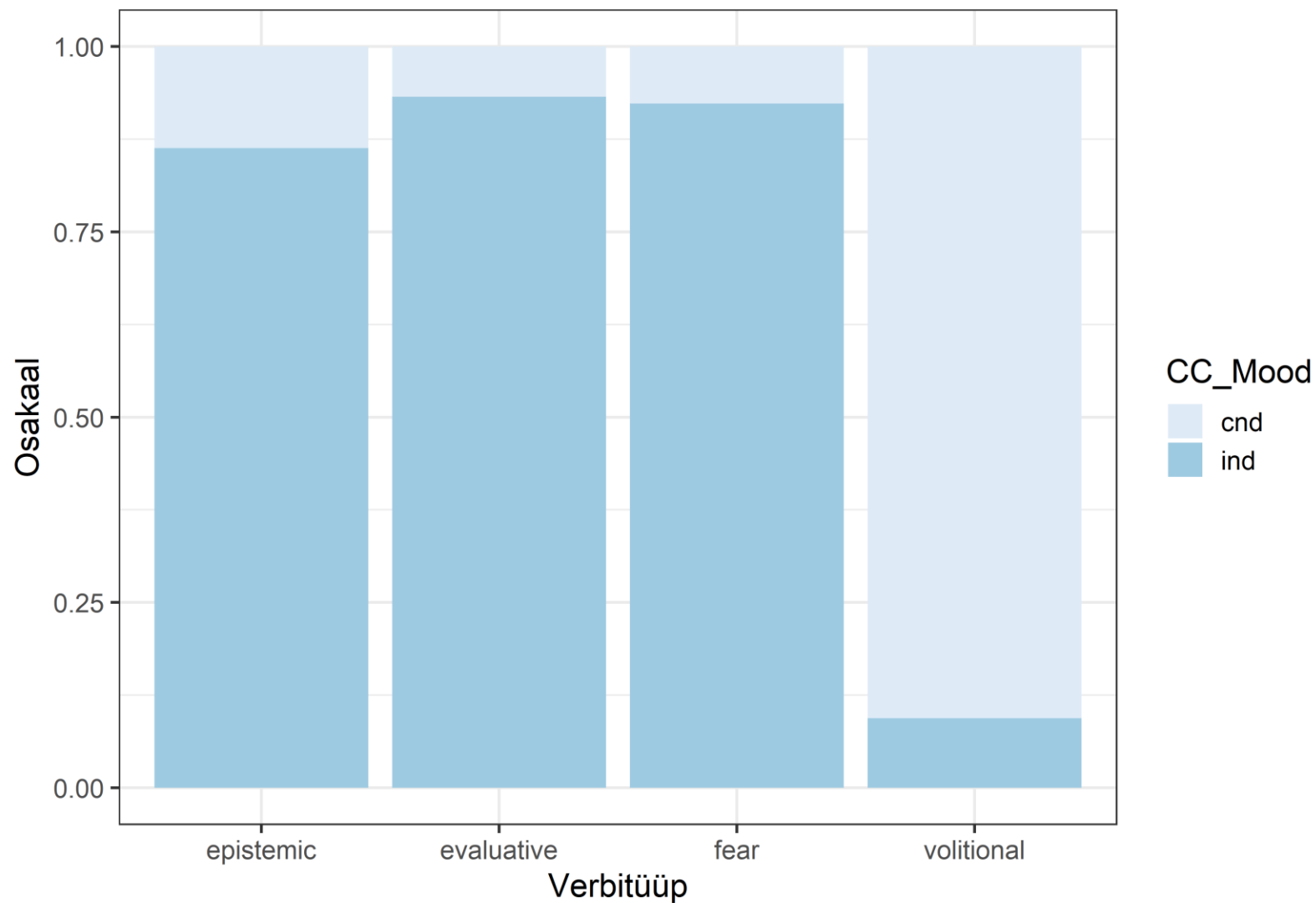
- Ühendkorpus 2019
- 4 x 2 verbi
- Juhuvalim 300 lauset iga verbi kohta

Konditsionaal komplementlausetes: tunnused

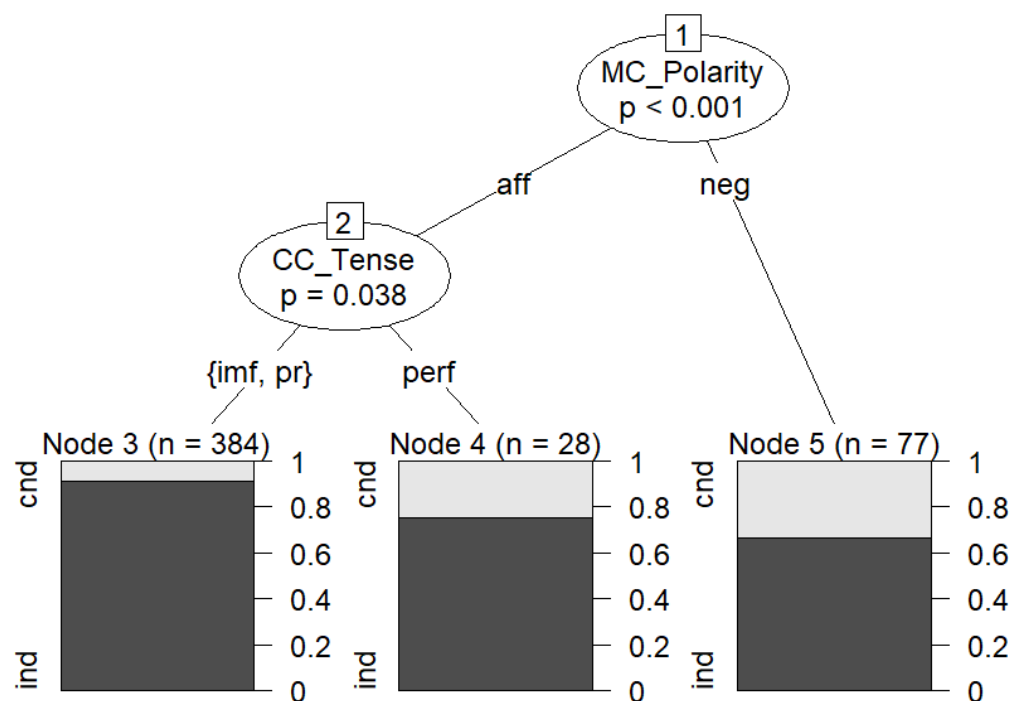
- Analüüsitud tunnused:

CC_Mood	komplementlause verbi kõneviis (ind=indikatiiv, cnd=konditsionaal)
COMPL	komplementiseerija (<i>et, kui, kas</i> , others)
MC_Mood	pealause verbi kõneviis (ind, cnd, imperative, no verb)
MC_Polarity	pealause polaarsus (aff=jaatav, neg=eitav)
CC_Polarity	komplementlause polaarsus (aff, neg)
CC_voice	komplementlause (a=aktiivne lause,imps=impersonaal)
CC_Tense	komplementlause verbi aeg (pr=olevik, perf=täis- ja enneminevik, imf=lihtminevik)

Konditsionaal komplementlausetes

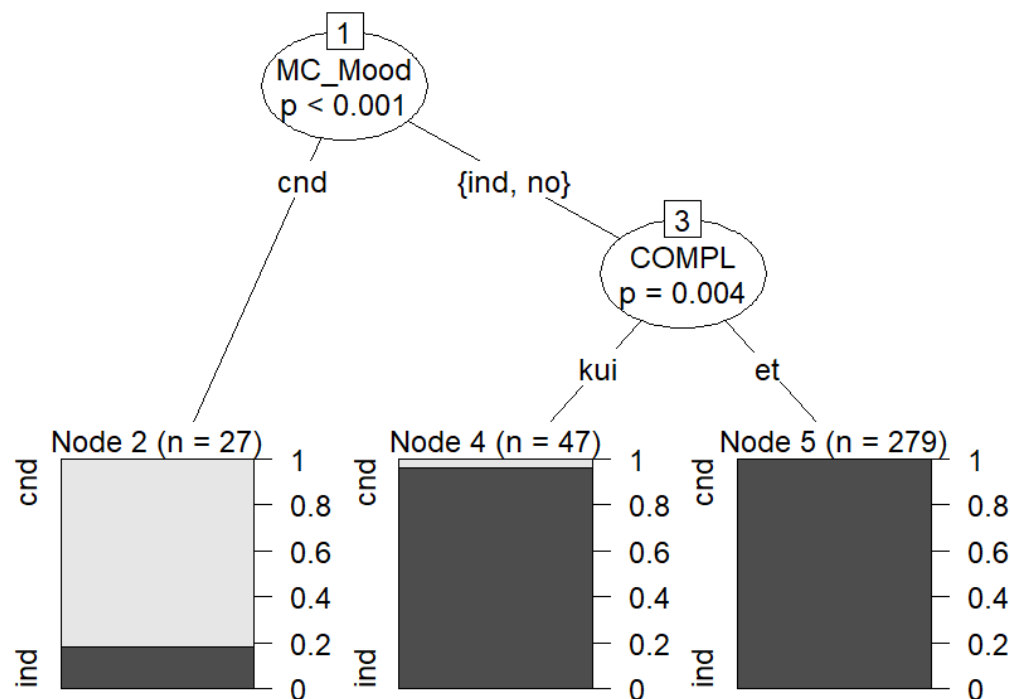

Episteemilised verbid (*arvama, uskuma*)

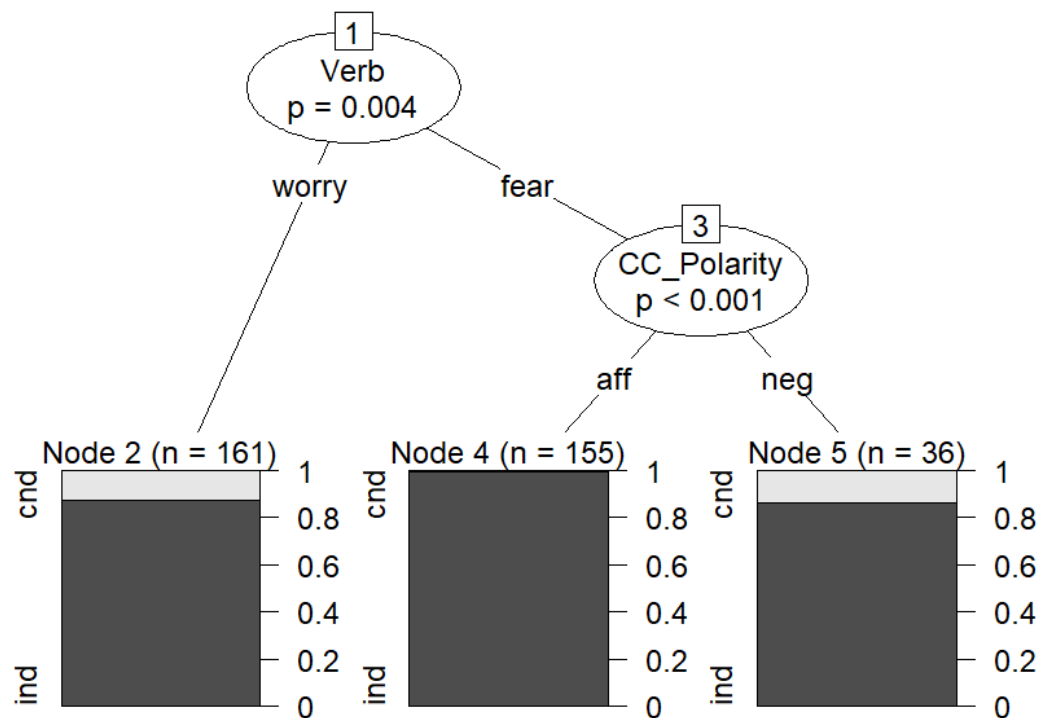
- Konditsionaali 13,7%
- Suhtumine kõrvallausega väljendatud tegevuse toimumise tõenäosusesse
- Pealause eitus suurendab tingiva kõneviisi kasutamise tõenäosust kõrvallauses
- .. kuid ma *ei usu*, et aktsiisitõus seda eriti *mõjutaks*.

Hinnanguverbid (*on imelik, on kurb*)

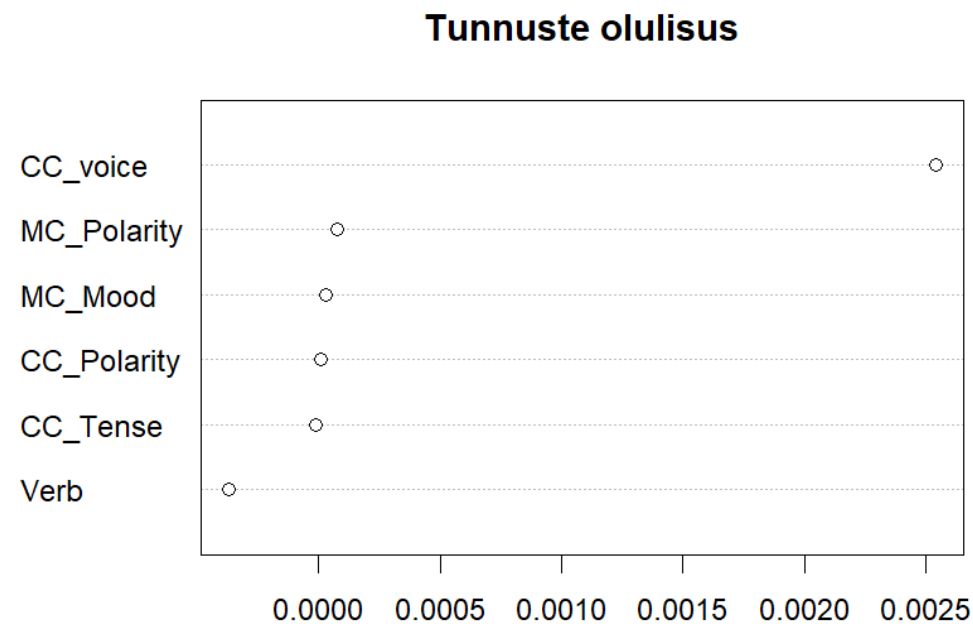
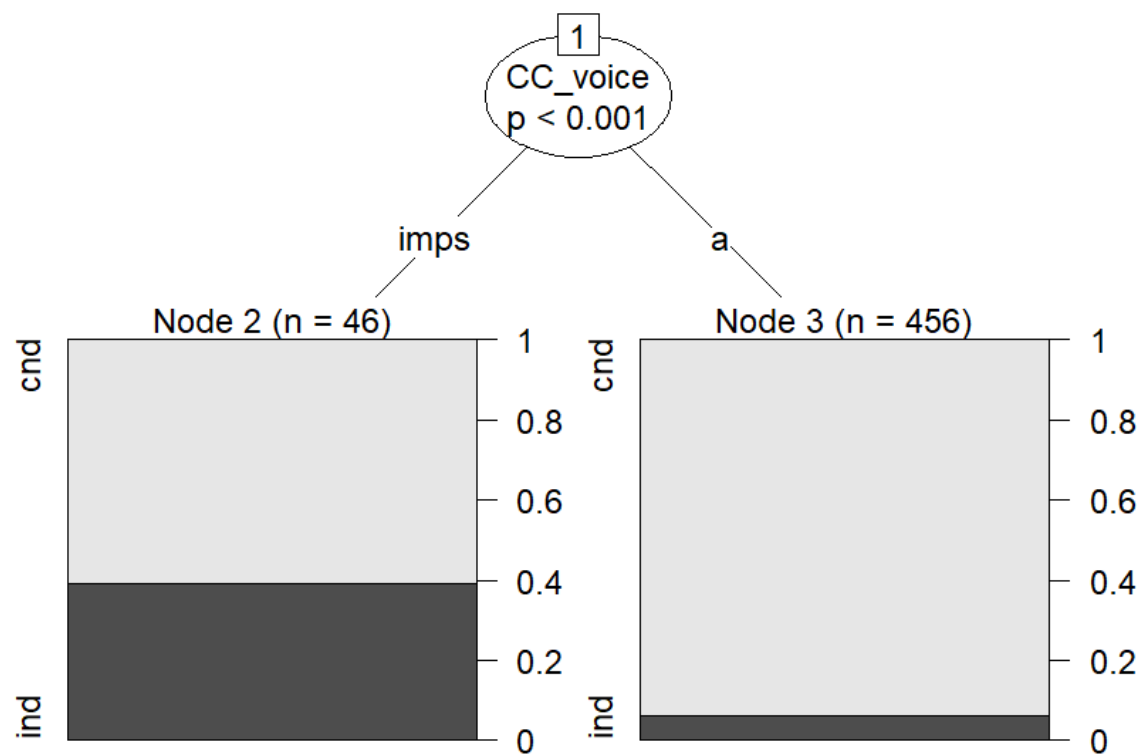
- Konditsionaali 6,8%
- Tingiv kõneviis pealauses suurendab selle kasutust ka kõrvallauses
- Aga eks *oleks* ka *imelik*, kui keegi iseendast kolmandas isikus *kõneleks*.

Kartmisverbid (*kartma*, *muretsema*)

- Konditsionaali 7,7%
- Verbid käituvad erinevalt
- *Kartma*-verbiga kõrvallause eitus soodustab konditsionaali kasutamist.
- *Te ei pea muretsema*, et Teie mobiilseade kannataks ülelaadimise all.
- *Kardan*, et sel põhjusel see lahendus **ei täidaks** oma eesmärgi.

Tahtmisverbid (*tahtma*, *soovima*)

Tahtmisverbid (*tahtma, soovima*)

- Erinevalt teistest verbitüüpidest domineerib tahtmisverbidega konditsionaal (90,6%)

*Soovime, et tantsija **oleks** nii looja kui ka interpreet, ...*

- Indikatiivi harva:

*Me **soovime**, et Eesti riik **töötab** tõhusalt, ettevõtteid **on** lihtne pidada ja arendada ning meie maksud **ei suurene**.*

- Impersonaal tingib indikatiivi kasutamise:

***Tahan**, et seda seadust **hakatakse** täitma.*

*„Ma **ei taha**, et minust nii pikka juttu **tehakse**,“ raputab Hilda pisaraid pühkides pead.*

- Impersonaali indikatiivi ja konditsionaalivormid fonoloogiliselt sarnased -
> tingib indikatiivi kasutamise kõrvallauses?

hakatakse - hakataks, valatakse – valataks

Aga: tehakse - tehtaks

Kokkuvõtteks

- Varieerumine võib olla seotud keelemuutusega, nagu *ärgem-ärme* puhul, aga muutus ei pruugi jõuda lõpuni
- Grammatika varieerumine on alati seotud funktsiooniga: mis tähendust/funktsiooni need vormid kannavad?
- Keelekasutuses toimub pidev vormide tähenduse (funktsiooni) mõtestamine ja ümbermõtestamine
- Grammatika varieerumine on seega pidev protsess, mis toimub suhtluses/kasutuses
- Analoogia roll oluline (*ei tee – ära tee – ärme tee*)
- Vormide tõlgendamine: juhuslikud fonoloogilised sarnasused võivad mõjutada mingi vormi eelistamist (impersonaal komplementlauses)
- Grammatika varieerumine keeles on püsiv
- Püsiv keel on varieeruv keel

Kirjandus

Biber, Douglas. 2010. Corpus-based and corpus-driven analyses of language variation and use. In Bernd Heine & Heike Narrog (eds.), *The Oxford handbook of linguistic analysis*, 159–191. Oxford: Oxford University Press.

Erelt, Mati. 2017. Liitlause. In Mati Erelt & Helle Metslang (eds.), *Eesti keele süntaks*, 647–755. Tartu: Tartu University Press.

Erelt, Mati & Helle Metslang. 2007. Nihetest eesti imperatiivi paradigmas. In Márta Csepregi & Virpi Masonen (eds.), *Grammatika és kontextus–új szempontok az uráli nyelvek kutatásában. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Finnugor Tanszék. Budapest, 2004, április 4-7. (Urálistikai Tanulmányok 17)*, 76–87. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Finnugor Tanszék.

Grafmiller, Jason, Benedikt Szmrecsanyi, Melanie Röthlisberger & Benedikt Heller. 2018. General introduction: A comparative perspective on probabilistic variation in grammar. *Glossa: a journal of general linguistics* 3(1).

Hinrichs, Lars. 2016. Approaches to language variation. In Alexandra Georgakopoulou & Terez Spilioti (eds.), *The Routledge Handbook of Language and Digital Communication*, 19–35. Routledge.

Holvoet, Axel. 2020. The dual nature of irrealis in complementation. *Studies in Language* 44(1). 165–190.

Holvoet, Axel, Liina Lindström, Anna Daugavet & Asta Laugalienė. 2022. Irrealis in Baltic and Baltic Fennic. *Baltic Linguistics* 12(12). 349–411.

Labov, William. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Lindström, Liina. 2023. Keeldkõne mitmuse 1. isiku vormide varieerumine ja tüpoloogiline keelemuutus: kas probleem keelekorralduse jaoks? Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. 14(1).

Pilvik, Maarja-Liisa, Helen Plado & Liina Lindström. 2021. Murded, varieerumine ja korpusandmed. Eitussõna paiknemine võru ja seto eituslauses. *Keel ja Kirjandus* 64(8–9). 771–796.

Plado, Helen. 2013. Kausaalsuhete adverbiallaused eesti keeles. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Szmrecsanyi, Benedikt. 2017. Variationist sociolinguistics and corpus-based variationist linguistics: overlap and cross-pollination potential. *Canadian Journal of Linguistics/Revue canadienne de linguistique* 62(4). 685–701.

Torres Cacoullous, Rena & Catherine E. Travis. 2019. Variationist typology: Shared probabilistic constraints across (non-)null subject languages. *Linguistics* 57(3). 653–692.

